

назв Південної Русі / Укл. І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак. К., 1985. – С. 74; ⁴⁰Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1986. – Т. 1. – С. 553; ⁴¹Гуменна Д. Минуте пливе в прийдешнє: Розповідь про Трипілля. – Нью-Йорк, 1978. – С. 210; ⁴²Мосенкіс Ю.Л. Деякі кавказькі паралелі української гідронімії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Східні мови та літератури. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 35–37; ⁴³Климов Г.А. Этимологический словарь картвельских языков. – М., 1964. – С. 74.

Л.В. Шулінова, канд.філол.наук

ВЛАСНІ НАЗВИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ: ІДЮСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто можливості дослідження власних назв у художньому мовленні, запропоновано класифікації, визначено стилістичні функції.

Considered are possibilities of studying proper names in fiction, and identified are their stylistic functions.

Особлива емоційно-експресивна виразність художнього мовлення виявляється у своєрідному використанні найбільш виразних мовних одиниць усіх рівнів. Проте кожен мовний засіб, вжитий автором, мотивований і змістово, і стилістично, тобто добирається саме той, який є необхідним для певного контексту і який у такому контекстуальному оточенні стає основою втілення і реалізації авторського задуму.

Серед лексичних засобів, що потребують спеціального детального дослідження в художньому мовленні (і в плані діячності, і в синхронії), на наш погляд, є власні назви. Вони належать як до мовних універсалій, так і до загальнокультурних універсалій. Уся історія духовної культури людства, зазначає В. Соловйов, тримається на власних назвах¹. Саме власні назви зберігають і передають традиції, історію, культуру певного народу і людської цивілізації в цілому.

Дослідження власних назв художнього мовлення сприяє декодуванню природи мовотворчості, відображаючи активну пам'ять митця (історія, культура, географія тощо) в індивідуальних образах².

Вважаємо, що системне дослідження власних назв передбачає такі основні аспекти аналізу:

- укладання класифікацій;
- виділення ключових імен, що становлять мовно-культурний код індивідуума і нації;
- з'ясування особливостей, потенційних стилістичних можливостей, відмінностей використання і функціонування власних назв у поетичному, прозовому та драматичному мовленні.

Для аналізу функціонування власних імен у художньому мовленні можна застосовувати різні класифікації, що сприятимуть всебічному, максимально повному, системному підходу в дослідженні. Так, в енциклопедії “Українська мова” запропоновано розподіляти власні назви за денотатами на такі класи: 1) особові імена людей (антропоніми); 2) назви географічних об'єктів (топоніми); 3) назви космічних об'єктів (космоніми); 4) найменування божеств, міфічних істот (теоніми і міфоніми); 5) зооніми (клички тварин); 6) назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань (ергонімія); 7) назви відрізків часу, подій (хрононімія); 8) назви окремих предметів: кораблів, ураганів, алмазів; заголовки творів, кінофільмів, назви музичних п'єс, творів живопису та ін. (хремотонімія)³. У межах кожного із класів, у разі потреби, можна запропонувати подальшу диференціацію (напр., космоніми розглядати як наукові назви/народні назви; в окремі групи виділити назви галактик, планет, сузір'їв, зірок, комет та ін.) із встановленням груп, що є найбільш виразними зі стилістичного погляду в певному творі чи в мовотворчості автора в цілому.

Власні назви у поетичному мовленні О. Ревзіна пропонує розглядати за трьома часовими вимірами: 1) актуальний синхронний зріз часу життя поета; 2) національна і європейська культура в історичний період; 3) біблійна, антична, християнська слов'янська міфологія і фольклор⁴.

У кожному із часових вимірів, аналізуючи поетичне мовлення М. Цветаєвої, О. Ревзіна пропонує виділяти такі тематичні поля: 1) імена реальних осіб – членів родини, друзів, знайомих, ім'я самого

автора; 2) імена діячів культури, філософів; 3) діячів історії та особи, імена яких увійшли в історію; 4) імена літературних героїв; 5) власні імена, введені як типові національні імена; маскарадні персонажі; 6) назви материків, країн, міст, місцевостей, визначних пам'яток історії та культури; назви водних басейнів – океанів, морів, річок, озер; 7) строката група, що включає назви церковних свят; реалій; газет, видавництв, пісень, предметів, котрі за певних умов/причин отримали власні назви⁵.

На наш погляд, ця класифікація потребує певного уточнення. Так, варто розглядати власні назви, що репрезентують не лише європейську, а й світову культуру. Дещо розширити й узагальнити доцільно п. 3, назвавши: міфологія і фольклор, а біблійні власні назви виділити в окрему групу.

Досліджуючи мовотворчість Б. Пастернака, Н. Фатєєва розподіляє власні назви на дві групи: 1) “власні” імена автора – безпосередньо введені ним у світ своїх творів; 2) власні імена, які існували раніше чи в реальному світі, чи у світі художньої літератури та мистецтва⁶.

Можна запропонувати ще й таку класифікацію: 1) власні назви, що становлять синхронний зріз часу життя поета; 2) національна та світова культура в історичній проекції. У кожній із виділених груп виокремити відповідні тематичні поля.

Аналізуючи власні назви, вважаємо за необхідне акцентувати на тих функціях, що вони можуть виконувати: ідентифікації та характеристичній. Імена осіб, географічні назви, що є відомими лише авторові, виконують тільки функцію ідентифікації. Проте, власна назва, що безпосередньо називає об'єкт може: 1) виступати як знак, що викликає асоціативні уявлення, називаючи комплекс відношень, для яких в мові немає окремої назви і які пов'язані асоціативно з власним ім'ям; 2) виступати як ім'я, що називає сюжет, який зумовив його відомість, популярність; 3) виступати як знак певного типу поведінки, називаючи конкретну особу, одночасно передавати уявлення про характерні риси, виразним носієм котрих виступає ця особа; 4) називаючи об'єкт, характеризувати іншого учасника ситуації. Отже, власна назва в ідентифікаційній функції розвиває два типи додаткових значень: асоціативне і символічне⁷. Власні назви у функції характеристичній є позначенням певної риси, властивості, їх

сукупностей, які становлять основу номінації. Вони можуть називати характерну рису, рольову функцію, характеризувати поведінку особи в конкретній ситуації⁸.

Власні назви у функції ідентифікації часто виступають у позиції звертання, створюючи діалогічні ситуації, залучаючи читача/слухача до безпосереднього спілкування: *“Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Україну...”* (Т. Шевченко *“Розрита могила”*); *“Шекспіре, батьку наш, усім народам рідний!”* (П. Куліш *“До Шекспіра”*); *“Хто не знає, Данте, твого горювання, / Той і твого пекла страшиного не визнає: / З твого серця вийшли ті оповідання”* (П. Куліш *“До Данта”*); *“Україно! Ти для мене диво!”* (В. Симоненко *“Задивляюсь у твої зіниці”*); *“Україно! Мамо любя!...”* (М. Вороний *“Україно! Мамо любя!...”*).

У функції характеристики власні назви широко використовуються у порівняннях і зіставленнях: *“А пан червоний, аж горить, / Іде в світлицю до Марини, / Як Кирик п'яний...”* (Т. Шевченко *“Якби зустрілися ми знову...”*); *“Старенька бабо, ти між нами, дітьми, / Премудрою здавалась, як Мінерва.”* (П. Куліш *“До старої баби”*); *“Хотіла б я улести за водою, / немов Офелія, уквітчана, безумна”* (Леся Українка *“Ритми”*); *“Ми ж, неначе Молочна Путь, / Мусим довго світити поволі...”* (Леся Українка *“Народ пророкові”*); *“І схочеш ти вернуть собі, / Як Фауст, дні минулі...”* (О. Олесь *“Чари ночі”*); *“Одні були царівен не гіри, / а другі – як бідні Міньйони.”* (Л. Костенко *“Доля”*); *“В малярській студії побачив я портрет – / Інтимний спів душі кольорами пастелі. / З стіни він виглядав, мов ніжний силует / Голівки пензля Сандро Боттічеллі.”* (М. Вороний *“В студії”*). Особливо стилістично виразним є використання орудного порівняльного відмінка: і названий об'єкт, і спосіб вияву його характеристики, ознаки, рис не протиставлені антонімічно, а об'єднані, “сконденсовані” в єдине ціле: *“Він був для нас Юдою Іскарійотом, / Пілатом, що видав на муки Христа...”* (М. Вороний *“1924”*).

У художньому мовленні кожного митця спостерігаємо постійні елементи, що виступають носіями єдності в усій творчій палітрі, ті елементи, що надають мовотворчості унікальності,

“вносять цілісність в індивідуальну міфологію поета”⁹. Серед них чільне місце належить саме власним назвам. Проте, в кожній національній мові є такі постійні елементи, що відображають національну унікальність, акумулюють досвід поколінь, традиції, культурні здобутки, тобто є ключовими іменами національних культур. Особливе значення для національної самосвідомості мають ті власні назви, “функції яких в інтелектуально-емоційному полі комунікації дорівнюють умовним сигналам, або “рефлекторній дузі”¹⁰: натяк – і явище оживає, активізується у свідомості слухача”¹⁰; викликає відповідні асоціації. Завдяки двоплановості слова-символи стимулюють певні рефлексії, асоціації, тобто сприяють формуванню підтексту, дають читачеві можливість домислювати, не споглядати, а брати активну участь у процесі декодування художньої мовотворчості. Такі власні назви-міфи, власні назви-символи актуалізуються в різних аспектах мовотворчості практично всіх митців слова і засвоюються на рівні когнітивної, мовної свідомості. Для української національної свідомості є **Україна, Дніпро, Тарас, Кобзар, Франко, Сковорода, Марія, Січ** та ін.: “Я так її, я так люблю, / Мою Україну убогу, / Що проклену святого бога, / За неї душу погублю!”(Т. Шевченко “Сон”); “І тихнуть божії слова. / І в келії, неначе в Січі, / Братерство славне ожива...”(Т. Шевченко “Чернець”); “Та минав ти, наш Кобзарю, / Чужії пороги, Орав свою вбогу ниву, / Рідні перелоги.”(Леся Українка “На роковини Шевченка”); “Багато бур зазнала Україна, / Та не схилилася і не схилитись їй!”(М. Вороний “На зустріч 13-му”); “Мій батьку, Тарасе! Люблю я Вкраїну, / Її не цурався я ...” (М. Вороний “Привид”); “Але в тому, їй-богу, / Не бачу біди – / Щось у мене було / І від діда Тараса / І від прадіда – / Сковороди.”(В. Симоненко “Скільки в тебе очей”); “Неосяжна осонцена днина, / і собором дзвінким Україна / написалась на мурах тюрми”(В. Стус “На колимськiм морозі калина”); “І радісним буремним громом / спадають з неба блискавиці, / Тарасові провісні птиці – / слова шугають над Дніпром”(В. Стус “Сто років як сконала Січ”).

Для художнього мовлення стилістично виразною є також і форма множини власних назв. Називаючи конкретну особу, реалію, що їй властиві певні риси, якості, дії, вчинки, у такий спосіб створюється узагальнена характеристика групи осіб, реалій, які

можуть взагалі не мати власної назви, але бути носіями таких рис, властивостей, якостей: “*Чорт зна що – не Брути! / У нас Брути! і Коклеси!*” (Т. Шевченко “*І мертвим, і живим...*”); “*Олеги, Ігорі, Мстислави, Брячислави! / Чи то ж ви спали, як земля тряслась / І Древня Русь од Вісли до Варшави, / Мов бурний дух руйнний, пронеслась?*” (П. Куліш “*Забули ми*”); “*Вам, Геркулеси, / вам, Прометей, / Шлях устелятимуть білі лілеї, / Зложать поети пісень*” (М. Вороний “*Ода до поетів*”); “*Вставали Коперники і Джорджоне...*” (В. Симоненко “*Монархи*”); “*А треба ж було думати, / царі, Дантеси, Дубельти, / Ідалія Полетика, і всі на одну масть!*” (Л. Костенко “*Віяло Мадам Полетики*”). Такий механізм, дозволяючи власним назвам стати номінацією класу за характерними рисами, властивостями тощо, відповідає провідному смислово-принципу побудови художнього мовлення: поєднання конкретності й узагальненості. “Семантичний потенціал цих форм забезпечений багатоманіттям можливих референційних розшифровок і участю асоціативного компонента”¹¹.

Аналізуючи власні назви в художньому мовленні, доцільно окремо і детально розглядати їх синтаксичні позиції: над текстову (назва, епіграф, посвята) і внутрішньотекстову, що є важливим аспектом лінгвостилістичного дослідження.

Обов’язковим, на наш погляд, для дослідження ідіостилу є укладання словника власних назв, що дає можливість спостерігати за еволюцією мовної свідомості і майстерності митця, з’ясувати, які події історії, культури, хто із провідних діячів національного і світового історико-культурного простору був близьким чи, навпаки, неприйнятним для творчої особистості, сприяючи формуванню світогляду, естетичних смакових пріоритетів, громадянської позиції. Встановити і зрозуміти, як, асимілюючи здобутки цивілізаційного культурного простору, не втративши національної самобутності і творчої індивідуальності, розвивається мистецька особистість і художня майстерність.

¹Соловьев В. *Философия искусства и литературная критика*. – М., 1991; ²Ревзина О.Г. *Собственные имена в поэтическом идиолекте М.Цветаевой // Поэтика и стилистика: 1988 – 1990*. – М., 1991, – С. 172 – 192; ³“Українська мова”. *Енциклопедія*. – К., 2000. – С. 80; ⁴Ревзина О.Г. *Знач. праця*. – С. 172; ⁵ Там само. – С. 173; ⁶Фатеева Н. *Имена собственные*

в заголовках и прозе Б.Пастернака // Stylistyka III. – 1994. – С. 107 – 108; ⁷Ревзина О.Г. Зазнач. праця. – С 177 – 178; ⁸Там само. – . 182 – 183; ⁹Якобсон Р. Работы по поэтике. – М., 1987. – С. 145; ¹⁰Гурская Ю.А. Ключевые имена национальных культур как проблема изучения в стилистике // Stylistyka III. – 1994. – С. 166; ¹¹Ревзина О.Г. Зазнач. праця. – С. 175 – 176.

З.Г. Козирева, канд. філол. наук

РУДИМЕНТАРНІ НАШАРУВАННЯ В ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Аналіз лексико-семантичного гнізда з коренем хрест-/христ- дає змогу скоригувати співвідносні звукові форми з урахуванням мотиваційних ознак.

An analysis of the lexical-semantic nest with the root «хрест/христ» makes it possible to determine correlated sound forms, taking into account motivation features.

В українській літературній мові різні дії, пов'язані з християнськими звичаями та обрядами, передає співзвучне із назвою хрест дієслово хрестити поруч із дериватами, що за академічним Словником української мови в 11 томах реалізує такі значення: 1) здійснювати над ким-небудь обряд хрещення; 2) бути хрещеним батьком або хрещеною матір'ю в кого-небудь під час обряду хрещення; 3) рухом правої руки зображувати знак хреста над ким-, чим-небудь; 4) давати прізвисько, називати кого-, що-небудь якимись словами; ляяти вживалося дієслово *хрестити*. Варіант *христити* кваліфікується як “застаріле” слово, тим часом останній звуковий варіант уживається у творах Г. Барвінок як паралелізм без будь-яких прикмет застарілого слова: *Може, думаю, й справді мене не хрещено. Може б мені пійти до попа охреститись? Дак люде ж кажуть, що тільки малих, ще безгрішних душ христять* (СУМ, XI, 147 - Барв., Опов., 1902, 368).

Паралельні дієслівні форми з кореневими є та и виявлено в пам'ятках староукраїнської мови: *Пани Михайлова поведила, ижъ за великого князя Швитрикгайла коли мой пан сына крестил оу пана*